

Наше дослідження дозволяє стверджувати, що морально-етичні норми життя української сім'ї формувалися під впливом звичаїв, традицій, обрядів, ритуалів. Важливим чинником був фольклор: казки, народні пісні, оповідання, прислів'я приказки спонукали адекватно оцінювати такі моральні категорії як добро, честь, гідність, справедливість, шляхетність. Формування сімейної морально-етичної культури відбувалося під впливом школи, церкви, громади, громадських організацій.

Отже, можливості українського сімейного виховання певною мірою є унікальними й незмінними. Якщо в цьому процесі допускалися помилок, то виправити їх було надзвичайно важко. Сім'я усвідомлювала, що не можна виховувати дитину безсистемно: сьогодні – фізично, завтра – морально, післязавтра – патріотично, адже формування особистості – це комплексний та цілеспрямований процес, який потребує постійної уваги.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що основою морально-етичного виховання підростаючого покоління були і залишаються загальнолюдські цінності, загальновизнані моральні категорії та норми, які були вироблені народом у процесі усього історичного розвитку. Саме за допомогою таких стійких норм у дітей вироблялися найкращі загальнолюдські якості: гуманність, відповідальність, чесність, безкорисливість, гідність, любов та повага до старших тощо.

Досвід морально-етичного виховання, яке здійснювалось в українській сім'ї у другій половині XIX – початку XX століття, може бути корисним у сучасних умовах з огляду на незмінність позицій народу щодо моралі та етичних взаємин між людьми. Його детальне вивчення, аналіз та популяризація є запорукою життєздатності сучасної сім'ї та родини.

Слід зазначити, що окремого дослідження потребує взаємозв'язок морально-етичного виховання із патріотичним, громадським, трудовим, естетичним; чекає на свого дослідника проблема виховання дітей-сирот та дітей з особливими потребами; не з'ясовані педагогічні умови виховання дітей у різних типах української сім'ї тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Болтарович З. Традиції сімейного виховання // НТЕ. – 1993. – № 2. – С. 23.
2. Вишневецький О. Сучасне українське виховання.: Педагогічні нариси. – Львів: обласне пед. т-во ім. Г. Ващенка, 1996. – 236 с.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994. – С. 101.
4. Сухомлинський О. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. шк., 1978. – 263 с.
5. Сававко Є. Українська етнопедagogіка в її історичному розвитку. – К., 1974. – С. 190.

УДК 378

М.П. Сахній

ЗЕМСЬКА СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЬСЬКИХ КАДРІВ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

У статті простежено три головні напрямки діяльності земств щодо підготовки народних учителів: утворення стаціонарних навчальних закладів для підготовки вчителів, організація тимчасових і постійних курсів та проведення з'їздів учителів.

Three main trends of the counties activity as to public teachers' training are highlighted in the article: the formation of permanent educational institutions for the teachers' training, organization of temporary and continual courses and conducting the conventions of teachers.

Інтеграція України у загальносвітові та європейські цивілізаційні процеси актуалізує потребу якісних змін в освітній системі, підвищення вимог до рівня культури й професійної кваліфікації фахівців відповідно до міжнародних стандартів. У цьому контексті важливо розглянути період кінця XIX – початку XX ст., коли внаслідок реформи 1864 р. в Російській

імперії важливим громадським інститутом стали земства. Саме земства розгорнули широку освітню діяльність і заклали організаційні засади підготовки вчительських кадрів, підвищення їх науково-педагогічної кваліфікації тощо.

Усвідомлення важливості історичного досвіду земського самоврядування значно активізувало наукові пошуки дослідників в останні роки. Про це свідчить велика кількість історико-педагогічних досліджень з питань різнопланової діяльності земств (Р.Гавриш, Л.Дровозюк, І.Захарова, Н.Кузнєцова, М.Масанова, І.Шумілова та ін.).

Окреслена проблематика не вичерпується наявними дослідженнями. Тому метою запропонованої статті є розгляд особливостей земської підготовки вчительського персоналу в Україні наприкінці XIX – початку XX ст.

Слід зауважити, що наприкінці XIX – початку XX ст. Україна входила до складу Російської Імперії, тому народна освіта на Україні запроваджувалась відповідно до офіційної установки правлячих кіл.

У пореформеній Росії спеціальних навчальних закладів з підготовки народних учителів не існувало. Згідно Положення 1864 р., право працювати в початкових училищах мали особи, які отримали дозвіл училищної ради на підставі свідоцтва про освіту або склали екзамен на звання вчителя. У 1870 р. уряд затвердив Положення про вчительські семінарії. Порядок внутрішнього управління, обсяг і методи викладання в вчительських семінаріях визначалися інструкцією Міністерства народної освіти від 4 липня 1875 р. [1: 29; 4].

Як свідчить аналіз джерельної бази, кваліфікованих вчительських кадрів було обмаль. До викладацької роботи активно залучалося в основному духовенство, діяльність якого розцінювали по-різному. Так, у 1861 р. в науковому комітеті Міністерства народної освіти відбулося відкрите обговорення проекту уставу вчительських семінарій. Одноставною була думка про те, що “местные священники, кроме весьма немногих исключений, могут быть только полезными блюстителями народных училищ и преподавателями в них закона Божия, но не имеют возможности, по своему положению и ближайшим обязанностям, исполнять самое главное требование от учителей, т.е. ежедневно и определенное число часов учить в школе” [6: 10].

Окреслена ситуація вимагала термінового вирішення, адже “для действительного успеха начальных школ необходимо снабдить эти школы хорошими учителями, готовыми посвятить все свое время школе, способными действовать на умственное и нравственное развитие учащихся и умеющими пробудить в них сознание пользы ученья и любовь к нему” [6: 9].

Враховуючи, що окреслені завдання могли розв’язати спеціально підготовлені педагоги, земства поряд із Міністерством народної освіти починають відкривати вчительські семінарії, адже на думку А.Пражского, “наилучший способ приготовления таких учителей заключается в учреждении особых учебных заведений, или так называемых учительских семинарий, в которых все обучение и воспитание исключительно применены к этой цели” [11: 213].

Першою в Україні в пореформенний період розпочала діяльність Київська вчительська семінарія – 22 жовтня 1869 р. [3]. Згодом аналогічні заклади було відкрито в Чернігівській, Катеринославській, Полтавській, Харківській та ін. губерніях.

Аналіз джерельної бази засвідчує, що до організації роботи семінарій висувалися серйозні вимоги. Про це свідчить пояснююча записка до проекту уставу вчительських семінарій, в якій зазначалося, що “первая и главная задача их <учительских семинарий> на первое время <...> состоит в воспитании методически приготовленных учителей грамотности” [6: 39].

Окреслене завдання передбачало усунення з процесу навчання схоластичного механізму засвоєння знань, тому в новостворених вчительських семінаріях головну увагу звертали на “водворение хорошего, так-называемого фонетического метода при обучении детей, облегчающего изучение букв и чтения” [6: 39]. Саме такий підхід, на думку творців уставу, дасть можливість вчителям, котрі викладатимуть в семінаріях, звернути особливу

увагу на власне “усовершенствованіє в лучших дидактических методах и всесторонне ознакомиться с современным состояніем педагогики – науки, знаніе которой еще мало распространено в нашем отечестве” [6: 39 – 40].

Таким чином, зважаючи на вищенаведені рекомендації, метою учительських семінарій, згідно “Положення...”, було надання педагогічної освіти молодим особам всіх станів, православного віросповідання, що бажали присвятити себе педагогічній діяльності в початкових училищах. Для проведення практичних занять вихованців при кожній семінарії організовувалося початкове училище.

Зарахування до семінарій здійснювалося за певних умов. У перший клас приймали абітурієнтів віком від 16 років на підставі вступного іспиту, що охоплював Закон Божий, арифметику, географію, історію, натуральну історію, російську мову, граматику. Без вступних іспитів зараховувалися абітурієнти, що закінчили духовну семінарію, гімназію чи повітове училище.

Термін навчання в семінаріях складав три роки (річний курс в кожному класі). Курс молодшого класу (перші два роки – виключно теоретичний, а старшого – теоретико-практичний: вихованці на третьому році навчання не тільки теоретично опановували ази вчительської професії, а й під керівництвом інспектора та вчителів викладали в народному училищі при семінарії [6: 65 – 67].

Впродовж навчання в семінарії студенти вивчали Закон Божий, основи педагогіки, російську та церковнослов'янську мови, арифметику, лінійне креслення, російську історію з елементами загальної історії, загальну і російську географію, природознавство, елементи фізики, чистописання (*каліграфія – М.С.*) і співи. Окрім того, семінаристи опановували ремесла (на вибір училищної ради) та гімнастику і по мірі можливостей – вивчали землеробство та садівництво. В народному училищі, яке діяло при семінарії викладалися ті ж дисципліни, що і в кожному початковому народному училищі, а саме: Закон Божий, російське читання і письмо, слов'янське читання, арифметика і співи [6: 66 – 67; 7: 546 – 547].

Про рівень підготовки в семінаріях більшість педагогів, громадських діячів відгукувались нехвально. Скажімо, А.Празській вважав, що новостворені семінарії недостатньо ґрунтовно готували педагогічні кадри до практичної діяльності, адже студентам читали не “научно-систематический курс педагогики”, а знайомили тільки з теоретичними азами педагогіки, дидактики та методики викладання, тобто все навчання обмежувалося “сообщением так называемых “педагогических рецептов”” [11: 214]. Окрім того, студенти переймали в основному методику викладання вчителів семінарії, що позбавляло їх власної творчості, заважало “свободнее одностись к выбору и выработке метода, делает его надолго рабом имеющихся под руками и усвоенных раньше руководств..” [11: 215].

Семінарії утримувалися за рахунок земств губернії. Кількість семінаристів в одному класі мала складати не більше 40 осіб. До їх числа входили земські стипендіати, стипендіати сільських та міських спілок і, звичайно, платники [12: 89].

Після закінчення семінарії випускники отримували свідоцтво на звання вчителя початкового училища. Водночас, слід зауважити, що до стипендіатів висувалися певні вимоги. Так, після закінчення навчання, вихованці, утримувані земством, були зобов'язані прослужити на посаді учителя в земських школах 3 – 4 роки. Якщо семінаристи не виконали окреслену вимогу або достроково залишили навчання – вони мали відшкодувати земству всі кошти, витрачені на їх утримання [7: 546 – 547; 12: 95].

Згідно уставу земської учительської семінарії, безпосереднє керівництво роботою навчальних закладів здійснював директор. Він обирався із осіб, що отримали освіту в одному із вищих навчальних закладів і затверджувався на посаді попечителем навчального округу.

Крім директора, при семінарії і училищі були три штатні викладачі (законовчитель і вчителі наук) і позаштатний вчитель співів. Про професійний рівень викладацького складу семінарії свідчить ретельне ставлення до підбору кадрів. Так, викладачі наук обиралися губернською земською управою, після узгодження з директором, виключно із осіб, що

отримали освіту в одному із вищих навчальних закладів та мали досвід педагогічної роботи, і затверджувалися на посаді попечителем; законовчитель – після попереднього узгодження з епархіальним начальством – із числа осіб духовного стану [6: 63 – 64; 12: 88].

Деякі земства питання підготовки вчителів вирішували шляхом виділення спеціальних засобів на стипендії студентам семінарій та іншим навчальним закладам, що готували кадри для початкових шкіл.

Намагалися земства вирішувати і питання матеріального забезпечення вчителів: виділяли додаткові засоби на доплату до зарплати; організовували пенсійні каси; підтримували товариства, що допомагали вчителям тощо [5: 158].

Для підвищення кваліфікації вчителів та практичне впровадження передового педагогічного досвіду всі земства організовували вчительські з'їзди і спеціальні педагогічні курси (тимчасові та постійні).

Тимчасові педагогічні курси діяли на підставі Положення 1875 р. про тимчасові педагогічні курси. Їх метою було ознайомлення вчителів початкових народних училищ із “лучшими способами обучения, а также обновление и пополнение их сведений в преподаваемых ими предметах, и вообще усовершенствование их в деле ведения начального обучения” [10: 15]. Педагогічні курси відкривали в літній період і діяли від 4 до 6 тижнів. При них організовувалась взірцева школа з “учениками, различно подготовленными и частию вовсе неграмотными” для практичних занять вчителів [10: 17].

Заняття на курсах поділялися на практичні і теоретичні. Мета практичних – ознайомити вчителів з методикою викладання в початковій школі – розв'язувалась шляхом прилюдного (в присутності керівника і колег) проведення кожним слухачем курсів низки уроків. Слід зауважити, що спочатку декілька показових уроків давав керівник курсів, що сприяло зміцненню його авторитету і, звичайно, налаштувало слухачів на плідну роботу. Окрім того, як свідчить звіт курсів у Ніжині (1873 р.), кожне заняття керівника підлягало педагогічному аналізу за такими пунктами: 1) мета уроку; 2) шлях досягнення мети; 3) особливості та точність використання методів та прийомів навчання; 4) причини допущених помилок викладання [9: 57].

Отже, як свідчить аналіз джерельної бази, на курсах доволі серйозно підходили до процесу навчання. Відповідно, високі вимоги висувалися до їх слухачів. Так, на курсах у Ніжині (1873) керівник вимагав від учителя ретельної підготовки до занять, а саме: конспект запланованого уроку, який детально обговорювався і доопрацьовувався, щоб “удовлетворять всем <...> требованиям” [9: 59].

Теоретичні заняття також не передбачали суцільні лекційні виклади, а практикувалися “в виде бесед руководителей с слушателями, по всегда заранее обдуманному плану” [10: 20]. Орієнтовна тематика бесід складала: поглиблення загальних відомостей з дисциплін, що вивчалися в початкових училищах; повідомленні загальних педагогічних правил щодо устрою, порядку і розкладу занять, дисципліни, матеріально-технічного забезпечення навчання тощо; ознайомлення з новими підручниками, новинками преси в області народної освіти та ін. [10: 20 – 21]. Великого значення на курсах надавали вивченню психології та педагогіки. Так, у 1873 р. у Ніжині план занять учительських курсів охоплював такі теми для вивчення: поняття про виховання, напрями виховання, значення гри у вихованні дитини основні закони дидактики, методи і прийоми викладання, правила шкільного устрою, поняття “увага”, “пам'ять”, “мислення”, “характер”, “воля” та ін. Водночас, слухачі були “познакомлены с исторією педагогіки, посредством чтения біографических отрывков о замечательных педагогах” [9: 47].

Після закінчення курсів, кожний слухач отримував від педагогічної комісії свідоцтво з атестацією про заняття на курсах. Водночас комісія подавала попечителю навчального округу та земству скрупульозний звіт про роботу вчителів на курсах, який передавався в Міністерство народної освіти і друкувався в місцевих губернських відомостях [10: 22 – 23]. Тобто, можна стверджувати, що робота курсів контролювалася вищими інстанціями щодо виконання поставлених перед ними завдань і необхідності організації на наступний рік.

Слід зауважити, що підготовка і організація курсів потребувала чимало часу, праці та фінансів. А саме: земства запрошували лекторів, підшукували приміщення для роботи, дбали про його матеріально-технічне забезпечення, домовлялися про гуртожитки для проживання тощо. Усвідомлюючи, що продуктивність тимчасових курсів в основному залежала від “талантливости приглашенных лекторов, от их умения сообщать слушателям вполне научныя знания, облакая их в общедоступную и увлекательную форму изложения”, земства активно працювали в напрямку підшукування кваліфікованих викладачів, а саме: вели переписку з лекторами, що вже себе зарекомендували на подібних курсах, а також з іншими викладачами вищих та середніх навчальних закладів, “пользующимися в педагогическом міре популярностью” [8: 1–2].

Водночас, земства асигнували певні суми на оплату роботи керівникам курсів та відрядження курсистам. Так, із 370 осіб Полтавської губернії, що прибули на курси у 1911 р., 229 було відправлено за рахунок земств, а 141 – за власні кошти. У процентному відношенні показник оплати земством відряджень вчителів на курси складав 66 відсотків, що свідчило про те, що “устройство общеобразовательных курсов для учителей почти всеми уездными земствами признается уже делом полезным и необходимым” [8: 5 – 6].

Окрім тимчасових, деякі земства організували постійні 2-річні педагогічні курси для підготовки вчителів для дошкільних, початкових та позашкільних закладів. Їх метою поглиблення теоретичної та практичної підготовки, “обновление школы, изменить, улучшить программы, ввести новые предметы, новые методы преподавания и вообще приблизить школу к жизненным потребностям и к местным условиям” [2: 10 – 11].

Про рівень підготовки педагогічних кадрів свідчить навчальна програма.

Так, програма першого року навчання на курсах в м. Чернігові передбачала вивчення трьох груп предметів:

- української мови, українознавства та коротких відомостей по кооперації;
- загальноосвітніх дисциплін (богослов'я, початкове мовознавство, математика, фізика і хімія, природознавство, гігієна, малювання і співи);
- педагогічних дисциплін (психологія, педагогіка, методика).

На другому курсі всім слухачам викладали педагогічну психологію, малювання, хоровий спів, дитячу та народну літературу. Загальноосвітні предмети поділяли на дві групи:

- гуманітарні знання (загальна література, історія Європи XIX ст., основи держав, права, основи політичної економії);
- натурально-історичні знання (фізика, природознавство).

Залежно від мети підготовки педагогічних кадрів, на курсах на кожному відділі (загальнопедагогічному, дошкільній та позашкільній освіті) викладали і спеціальні дисципліни. Так, на відділі позашкільної освіти, окрім загальних питань організації роботи в позашкільних закладах, викладали методики дисциплін (української і російської мови, математики, історії, природознавства, географії). На відділі дошкільного виховання програма передбачала формування у курсистів навичок організації рухливих ігор, гімнастичних вправ, занять ручною працею і загалом – керівництво роботою дітей дошкільного віку [2: 10 – 11].

Отже, можна зробити висновок, що питання якісної підготовки вчителя, добре озброєного методикою викладання, вважалося важливою умовою ефективного функціонування системи земської освіти. З метою вирішення нагальних питань про підготовку і підвищення кваліфікації вчителів та поліпшення їх матеріального становища земства відкривали земські учительські семінарії та школи; клопотали про виділення спеціального фінансування на відкриття учительських семінарій; матеріально підтримували учительські семінарії; виплачували стипендії вихованцям учительських семінарій; для підвищення кваліфікації вчителів організували педагогічні курси і проводили з'їзди та ін. Тому використання досвіду роботи земств є важливим в сучасних умовах і потребує подальшого наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гавриш Р. Земська школа на Полтавщині. – Полтава: ВЦ “Археологія”, 1998. – 102 с.
2. Земскія 2-х годи́чные педагогическіе курсы в Чернигове // Известія Київскаго Товарищества Западных Земств. – 1918. – № 1. – С. 10 – 11.
3. Извлечение из Всеподданейшего отчета министра народного просвещения // ЖМНП. – 1876. – № 8. – С. 136.
4. Инструкция для учительских семинарий МНП // ЖМНП. – 1875. – № 12. – С. 82 – 103.
5. Масанова М. Земства и становление системы всеобщего обучения в России (1864 – 1880 гг.). – С-Пб., 2000. – 216 с.
6. Матеріали по вопросу о приготівленіи учителей начальных народных училищ. – б.р. і б.м. – 75 с.
7. Народная школа, руководство для учителей и учительниц начальных народных училищ. Ч. 1. Законоположенія и распоряженія о начальных народных училищах // Сост. А.Анастасіев. – М., 1915. – 621.
8. Отчет о земских учительских общеобразовательных курсах 1911 года в Полтаве. – Полтава. – 1911. – 81 с.
9. Отчет о летних учительских курсах, состоявших в г. Ніжині в 1873 году // Земскій сборник Черниговской губернии. – 1873. – № 11. – С. 47 – 70.
10. Правила о временных педагогических курсах для учителей и учительниц начальных народных училищ // Земскій сборник Черниговской губернии. – 1875. – № 11 і 12. – С. 15 – 23.
11. Пражскій А. Подготовка педагогически-образованных народных учителей // Земскій обзор. – 1883. – № 15-16. – С. 213 – 218.
12. Устав земской учительской семинарии в г. Чернигове // Земскій сборник Черниговской губернии. – 1870. – № 2. – С. 88 – 96.

УДК 37.035.3

Н.В. Слюсаренко

ПОГЛЯДИ ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ТРУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

У статті представлено аналіз поглядів вітчизняних педагогів другої половини ХХ століття на організацію трудової підготовки підростаючого покоління та реалізацію завдань трудового виховання (психологічна підготовка до праці, практична підготовка до праці, підготовка молоді до свідомого вибору професії)

In this article there is presented the analysis of domestic teachers' views at the organization of labour preparations of rising generation and realization of the labour education tasks (psychological preparation for a work, practical preparation for a work, preparation of the youth for the realized choice of the profession) at the second half of XX-th century.

В умовах розбудови української держави на перший план виходять питання трудової підготовки молоді. Немає сумніву, що від неї залежить майбутнє нашого народу та кожного громадянина. У той самий час слід констатувати, що в суспільстві міцно закріпилася думка про другорядність такої підготовки, про те, що займатися даними питаннями мають батьки учнів або вчителі трудового навчання. Більш того спостерігається негативне ставлення до шкільної дисципліни “Трудове навчання”, а переважна більшість батьків та педагогів переконана в тому, що оцінка учнів із цього предмета може бути формальною. Тобто, на їхню думку, вона не обов’язково має відповідати реальному рівню знань учнів та в разі потреби (наприклад, у випадку, коли учень з інших навчальних дисциплін навчається добре) може бути завищеною, щоб не псувати загальної картини. Таке ставлення до трудової